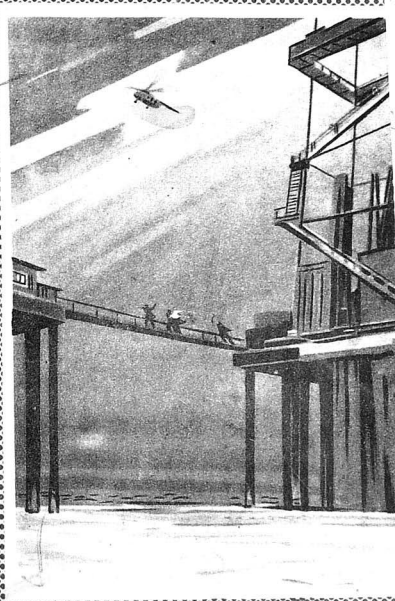

АЗЕРБАЙДЖАН

12

1968

ВАГИФ ВӘ ЗӘМАНӘ

ҺӘР сәнәт әсәри вә һәр сәнәткар инсанда зәманә барәдә, әсрин еһтијачлары барәдә данышмаг һәвәси ојатмыр. Әксинә, елә әсәрләр олур ки, бизи јатырдыр, һәјатдан, зәманәдән узаглашдыр, һәтта ити фикирли адамларын да бејниндә бир сүстлүк, бир әталәт јарадыр. Бу чүр әсәрләрә һәм мөвзусу бу күндән алынмыш, һәм дә дүһнәндән, узаг кечмишдән данышан романлар, һекајәләр, лирик ше’рләр ичәрисиндә раст кәлмәк олар. Онларын сәһифәләриндә заман рәнкини, аһәнкини итирир, һәрәкәтдән галыр, донмуш вә марагсыз бир шејә чеврилир, тарихин ән чанлы вә парлаг дөврләри белә сөнүк, чансыхычы шәкил алыр.

Елә сәнәт әсәрләри дә вар ки, парлаг бир күзкү кими дөврүнү, зәманәсини бизә көстәрир, бу күнү јахшы дәрк етмәјә, кәләчәјә бахмаға көмәк едир, биздә бөјүк мараг ојадыр, бизи һәјәчанландырыр.

Бәс сәнәт әсәриндә зәманәни нә чүр көрмәк олар вә зәманәни көрмәк нә демәкдир? Бәдди әсәр мәнһз она көрә бәдди әсәрдир ки, тарихин конкрет дөврүнү, конкрет халгы вә мәнлијә, орижинал симаја малик олан инсанлары бәдди шәкилдә, образлар васитәсилә көстәрә билир. Сәнәти, идракын башға васитәләриндән ајыран да будур. Тарих елми бизә, олуб кечмиш әһвалатлардан вә ја һазыркы вәзијјәтдән данышыр, фактлара әсасланырса, бәдди әсәр әхлагларын мәнзәрәсини јарадыр. Сәнәт әсәриндә зәманәни көрмәк һәр шејдән әввәл о дөврдәки инсан еһтираслары вә фикирләри илә таныш олмаг, чәмијјәттин мәнәви-психоложи һәјаты барәдә ајдын тәсәввүр һасил етмәкдир. Биз буну, јә’ни мүасирлик руһуну бәдди әсәр үчүн бөјүк кејфијјәт сајырыг. Һәм дә бу јалныз идраки чәһәтдән дејил, естетик чәһәтдән дә бөјүк кејфијјәтдир. Бу чүр әсәрләр јанар тәндирдән чыхарылмыш көзләр кими истидир, һәрарәтлидир, ишыг верир. Онлары јаратмаг анчаг дәрин вәтәндашлыг дүјғуларына, ити дүшүнчәјә, чанлы тәбнәтә һәрарәтли гәлбә вә јүксәк фәлсәфи шуура малик олан һәгиги исте’дадлара гисмәт ола биләр. Һәм

ССРИ Јазычылар Иттифагынын вә Азәрбајҗан Јазычылар Иттифагынын бу ил ноябрын 21-дә Бақыда кечирилмиш бирләшмиш Пленумундакы мә’рузә әсасында ишләнишидир.

рәсән, елә бир дүһа тапылачагмы ки, лирик ше'р сәһәсиндә дә бу хидмәти көстәрәин вә ону сеһирли аләмләрдән јашадығьмыз торпарын үстүнә едирсин?».

Дндро о дөврлә Авропа лирик ше'ринни гејри-реал дүјуғулары төрәнүн етмәсиндән бу гәдәр наразы идисә, бәс Авропа өлкәләринә нисбәтән чох керилә галмыш о заманкы мүсәлман Шәрг өлкәләри, о чүмләдән, Азәрбајҗан лирик ше'ри һагғында нә демәк олар? Ахы, о заман Авропа артыг сәнәје инкшафы вә ичтимаи ингилаблар дөврүнә гәдәм гојмушду, бухар машыналары, тохучулуг дзәкәһлары вә саир техники, елми көшләрлә чәһијјәтин бүтүн итгисади әсасларыны дәјишрди. Шәрг өлкәләри исә бүтүн бунлардан чох узаг вә хәбәрсиз иди, феодаляпатриархал һәјат шәраитиндә јашајырды. Иранда вә Азәрбајҗанда амансыз деспотизмә әсасланан мәркәзи дөвләт сарсылмыш, дағьлымышды. Дәрәбәләрин, феодаляларны кәчкшмәси, дава-далашы ичиндә мәмләкәт мәһв олуруду, күндән-күнә кери кедирди. Белә бир шәраитдә ше'р, сәнәт кәскин бөһран кезирмәјә билмәэди. Сырф дини-схоластик әсәрләрлә јанашы, лирик ше'р дә һәјатдан ајағыны тамамилә үзмүшду, һафизин, Фузүлнин гәзәлләриндә галхдығы јүксәк зирвәләри гејб етмишди. Вагифин бөјүклүјү ондадыр ки, лирик ше'ри реал һәјаты мүндәрричә илә вәтәндашлыгы руһу илә долдуруду вә јенидән классик савијјәгә галдырды.

Вагиф ше'ринин лирик гәһрәманы етдән-гандан ибарәт олан, синәси етирасларла долу, һәјат ешти илә чырынан, севмәји вә севилмәји бачаран ишвәли, назлы көзәлди. Бу көзәл—мәләк дејил, һури дејил, онлардан үстүндүр. Үстүнлүјү вә көзәллији дә чанлы, дистри адам олма-сынндадыр. Вагифин бу лирик гәһрәманы ше'рдән-ше'рә, гошмадан-гошмаја адламыр, шаблонлашмыр, ејни заһири бојалара, ејни дахили кеј-фијјәтләрә малик дејил. О, һәјатдан алындығы үчүн мүхтәлиф көркәм-ли, мүхтәлиф тәбиәтлидир. Бир гошмада о «сөјләкән, ојаған вә дүрүст бичимли»дир. О, бириндә «аз данышан, ишарәдән һал анлајан»дыр. Бириндә «бәзәкли-либаслы»дыр, о бириндә «садә кејимли»дир, «өнликсиз-киршансыз»дыр, бириндә «дишинә-додағына јашмаг тутмадан сабаг-табага дуруб чәлдәл кими чан атан»дыр, о бириндә «сөзү дүзүлү, додағы шәкәр, һекајәти ширин» олан чан сирдашыдыр. Вагифин гошмаларындакы көзәлләрин заһири тәсвириңә вә хасијјәтинә әсасән рәссам шәкил чәкәс, чох рәнкәрәнк вә зәнкин сурәтләр сәркиси јаранар. Лирик ше'р гәһрәманынын бу зәнкинлијинә Шәрг поэзијасында илк дөфә анчаг Вагифдә раст кәлмәк мүмкүндүр ки, бунун дә сәбаби онун поэзијасынын һәјатдан, конкрет вә чанлы инсанлардан илһам алмасы, мәһз «натүра»дан јаратмасыдыр.

Бөјүк рус мүнәггиди вә философу Белински дејирди ки, натурадан јазмаг азыр вә һәр натурадан јазылан әсәр сәнәт әсәри олмуру, натурадан алынған һәр шеј шаир хәјалында гајнамагы, шаирин мәһијјәтиндән, гәббидон кечмәлидир ки, һәгиги сәнәт әсәринә чеврилсин. Вагифин мәһз бу чүр јаратдығыны, һәјат материалынын онун гәббиндә, ганында, етирасларында гајнајараг ше'рә чеврилиб тәбии шәкилдә, бир чај кими, баһар нәфәси кими ахыб кәлдијини онун мислсиз көзәллигә, јүксәк естетик кејфијјәтә малик олан гошмаларында көрмәк олур:

Бојун сураһыдыр, бәдөни бұлдуру,
Кәрдөни чөкилмиш миһадан, Пәри!
Сәһ һа бир сонасан, чидә дүшүбән,
Бир бөјүк јашылбаш соһадан, Пәри!

Ихтилатын ширин, сөзүн мәәли,
Шөкәр күлүшүндән чанлар гәзәли,
Елләр јарашығы, өлкә көзәли,
Нә көзәл доғубсан аһадан, Пәри!

Үз јанында төкүдүбдүр тел назик,
Синә мејдан, зүлф пәришан, бәд назик,
Ағьы назик, додаг назик, дил назик,
Ағ өлләрин өлван һанадан, Пәри!

Өвчүсү олмушам сәһ тә маралын,
Хәјалымдан чыкмаз һарик хәјалын,
Әһлији, киршаны нејләр чамалын,
Сәһ елә көзәлән бинадан, Пәри!

Күнәш төки һәр чыханда сәһәрдән,
Алырсан Вагифин ағлын сәрәдән,
Дуағынан, салма моня нәзәрән,
Әскик олмајсан сәһадан, Пәри!

Вагифин гошмаларында елә малаһәт. елә көзәллик вә елә мусиги вардыр ки, бир бәндини охујурсан, о бирн бәндиләр охумамаг мүмкүн дејил. Бу атири бир күлүстандыр—һеч кәс јаньндан биканә өтүб кечә билмәз, сеһирли бир тилсимдир—дүшонни чыкмасы маһалдыр. Она елә бир чазибә вә тәрәват вар ки, әсаратиндан кимсә гуртармаг иста-мәз. Мәһз буна көрә дә Вагифин ше'рләри һәлә өз зәманосиндә дилләр әзбәри олмуш, сарајлардан тутмуш кәндли дахмаларына гәдәр һәр јер-дә севилә-севилә охунмушдур:

Булул зүлфү, ај табагы көзәли,
Дурубан багына доланмаг көрәк.
Бир сәзә ки, белә көзәл олмаја,
О сәвбәд олуб таланмаг көрәк.

Сәрхош дуруб сарајындан баһанда,
Ағ көрдәнә һәмәјилләр таһанда,
Көзә сүрмә, таша вәсәә јаһанда,
Чаным ешт одуна галалмаг көрәк...

Вагифин гошмаларындакы ахычылыг, ифадә ширинлији, көзәл вә мә'налы тәшбәһләр ики јүз илдән чохдуру ки, азәрбајҗанлылары вә бүтүн түрк дилли охчулары вәләх елир. О ше'рләр инди дә өз тәрәватини, бәдни тә'сир гүввәсини зәррәчә итирмәмишдир, бир чох бәндләри вә мисралары зәрб-мәсәлә чеврилмишдир, инсан үрәјинин ән ишыгы вә тәмиз дүјуғуларыны охшајыр:

Севдијин, ләбләрин јағута бәнзәр,
Сәрәсәр дүшләрән дүрдәндәндәр,
Сәдәф доһанындай чыккан сөзләрин
Һәр бири бир гејри-хәзәндәндир.

Хумар-хумар баһмаг—көз гадасдыр,
Ләлә гәк гызармаг—үз гадасдыр
Пәришанлы—зүлфүн өз гадасдыр,
Нә бәди-сәбадан, нә шанәндәр.

Бөјүк Азәрбајҗан шаири өз лирик гәһрәманыны тәсвир едәркән елә тәбии вә чанлы бојалар, елә ифадәләр вә тәшбәһләр тапыр, елә тәмиз, чазибәдәр, ојағ руһлу, һәм дә чанлы инсан етираслары илә ишыгланмыш камил сурәтләр јарадыр ки, онлар Белзәд вә Рәфәлә фырчасынын әбәди һәјат бәхш етдији миниатүрләри, мадонналары хатырладыр. Бу сурәтләр јалынз заһири көзәллији илә дејил, һәм дә һиссијјәтин зәнкинлији илә, мә'нави көзәллији илә бизи вәләх едилрләр, өлмәз вә әбәди сурәтләрди.

Гајнар көзләриндән, шух бахышындан
Әчәиб фитиләр, фелдәр көрүндүр,
Сәф-сәф дуран сүһаб кирпикләриндир,
Јохса ки, көзүмә милләр көрүндүр?

Көдөн, кетмө, бир бәри бах, ај көдөн,
Көзүм доймаз сөн төк көзөл кимсөдөн,
Кай жахадан шөлө верип ај бөдөн,
Кай олур ки, назик элдер көрүңүр...

Вагфин нә гәдәр дүнјәви бир шаир олдуғуну, рәсми дини еһкамларын вә феодал эһлаг нормаларынын чәрчөвәсинә сығмадгығын һәм мүндәрчәси, һәм дө формасы етибары илә демократик вә азад руһлу поезиясы илә бу еһкамлары вуруб дағьтыдгығын көстөрөн кејфијәтләрден бири дө одур ки, бөјүк шаир—лирикасынын гадын гәһрәманыны үзү ачығ, сөзү ачығ олмага, тәбии һиссијатыны боғмаға, азад севкијә чағырыр вә ону мәнә бу чүр төсвир едир. Дини фанатизм һөкм етдији, халғ күтлөләринин савадсыз вә авам бир вәзијәтлә сахландығы, гадыңларын чәдрә адланан мәнүс һара өртүјә салыңдығы, бүтүн сийаси ичтиман һүгүләрден, һәтта азад севкидөн мөһрүм олдуғу дөврлә Вагфин нечә чәсарәтли бир аддын атыдгығын төсәвүр етмәк чәтин дејилди!

Ону да гејд етмәк ләзимдир ки, Азәрбајжан әдәбијатынын бөјүк нумәјәндәләри гадынын чәмијјәтдәки гул вәзијәти илә һеч бир заман разьлашмамыш, онун азадлығ һәсрәтини мөјүзән бөдин бојаларла әкс етирмишләр. Фүзулинин Лейлиси һағлы оларағ шикајәтләнер ки, гадын олдуғу үчүн онун али-голу бағлыдыр, ихтијары вә ирадәси өзүндә дејил. Вагиф бу фикри давам етирәрәк гадыны азад көзмәјә, чәдрәдән чыхмаға чағырыр. «Өлүләр» дө естифадә олунуш «лаһа нө јашынмағ» мүстәзәдыны јубилеј күлләри чох јада салмышлар. Биз ондан инсал көтирмәк истәмирик. Вагиф башға шәрләриндә дө гадыны азад вә ачығ көрмәк истәдијини билдирир вә севкилисинә мурачитлә дејир: «Мәним јанымда билләһ сән ики дүнјадан артысан», јәни гадыны һәм бу дүнјадан, һәм дө «ахирәт» дүнјасындан (о дөврдә!) артығ һесаб едир. Вагиф бир аз да ирәли кеңибә дејир:

Гашын тағын гојуб мәрба һөркиз гылман сәһә
Ки сан јүз мәртәбә ол Кәбеји-ул-јадан артысан...

Вагиф лирик ше'ри реалист истигамәтә салмагла, көјдән јерә епидирмәклә бәдин тәфәккүрә јени истигамәт верди. Поетик јарядычылығы јени чығара салды, сәнәти көрүнүмәиш дәрәчәдә халға јакынлашдырды, хәлғлији бәдин тәфәккүрүн јүксәк естетик нормасына чевирди.

Вагиф реализми вә онун поетик нормалары инди дө көһнәләмишидир, јашајыр вә инкишаф едир. Онлар бәдин јарядычылығын тәбиәтинин дүзкүн дәрк етмәјә, һәмишә чанлы вә әһәмијјәтли олан бир сыра нәзәри проблемларинә доғру чаваб тапмаға көмәк едир, һәр чүр сүн'иллик, бајағалығ, фикирсизлик вә думанлы мүһбән символика бу реализмә зидди. О, ајдын, парлаг вә мәнәһәли образлығы севир, инсанын сағлам дүјүгүларын охшајыр. Инсандә һејвани һәвәсләр јох, јүксәк көзәллик һиссләри вә јаратмағ етирасы ојадыр. Бизим зәманәмиз, бизим әдәбијат Вагиф реализминин бу гүјмәтли чәһәтләрини давам етидир. Бу реализм маһијјәт етибары илә мөјүзән ичтиман гурулушларын вә фәлсәфи көрүшләрин чүрүмәсини әкс етидирән мүхтәлиф антиреалист, буланығ «модерн» әдәби чәрәјанларына гаршы чеврилмишидир. Ахы, доғрудан да камил бәдини формаја, көзәл мусики аһанкинә вә композисијаја маляик олан Вагиф ше'ри мусигилә аһанки, ше'рдә ше'ријјәти, драмда характери вә сүжети рәдд едәрәк, гуру, чансыз символлары, алашылмаз шәртликләри бәдини јарядычылығда әсәс көтүрән поетика илә нечә барыша биләр? Инсаны руһландыран, она шығылы дүјүгүлар, јүксәк һиссләр, мөһкәм етик вә естетик нормалар ашылајан Вагиф пое-

зиясы инсаны анаданкәлмә иблис, фитрәтән чани вә ағылсыз сајан, инсан һәјатында вә әмәлләриндә ағыла мұвафиг һеч бир шеј көрмөјән, бүтүн варлығы ахмағ тәсадүфләр гармагаршығындан ибарәт билән әдәби фәлсәфи чәрәјанларла бир јердә јашаја билмәз, оңлара гаршы чеврилмишидир. Вагиф лирикасы, Вагиф реализми инсана инәми ифадә едир, икхибиллик вә көзәллик поезиясыдыр, там мәнәда хәлғчилик руһу илә ашыланмыш бөјүк сәнәтдир.

2

Вагиф ше'ринин реализми илә хәлғлијини бир-бириндән ајырмағ мүмкүн дејил. Бу көзәл поезияда реалист, һағигәтә уғрун, инандырычы бәдин тәсвир хәлғликлә бирлашмишидир. Јәни бу ше'рин елә бир үнсүрү јохдур ки, о, Азәрбајжан халғына јабанчы көрүнсүн, бу халғын зөвгүнә, һәјәтына, арзуларына мұвафиг көлмәсин. Ејни заманда шаирин лирик гәһрәмәңлары һәмишә азәрбајчанлы олмага бәрәбәр, һәмишә инсандырлар, јакшы, тәмиз, көзәл инсандырлар. Инсана мөксүс елә бир шеј јохдур ки, онлар јабанчы олсун. Онлар көзәлликдән, көзәл тәбиәт мәнәзәрләриндән, көзәл гызлардан, көзәл адамлардан, көзәл һадисәләрдән ләззәт алырлар, һиссә галыдырлар, етираслә севир, күсүр, барышыр, гәзәбләнер вә бағышлајырлар. Јәни Вагиф ше'ринин хәлғлији һуманист мүндәрчә илә ашыланмышдыр. Вагфин лирик гәһрәмәнинин сәнәси бүтүн һағиги инсанлара хас олан јүксәк мөһәбәтлә, һуманист дүјүгүлар вә етирасларла долуудур. О һәм доғма халғын оғлу, һәм дө бәшәријјәтин бир үзүр, бир әсәрәндир.

Хәлғлик—Вагфин ше'рләринин бүтүн үнсүрләринә, дининә, образлар силәсиләсинә, тәшбәләринә, бүтүн телларинә вә илмәләринә һопмушдур. Әлбәттә, бунларын һамысы Вагиф ше'ринин милли зәминлә, милли тајналарла, халғын һәјәти, руһи әләми, ән'әнәләри, фольклору илә бағлылығындан јаранмышдыр. Бир шеј тамамилә мұбаһисәсиздир ки, Вагфин лирикасы һәјәта сағлам фәлсәфи бахышы, форма сәләлији, мәзәмун ајдынлығы, сәлдә вә чох ифадәли дили етибары илә, јәни бүтүн мүндәрчәси вә бәдин формасынын аңлашылығы, тез гавранылмасы вә тәсирлирлији илә зәһмәткеш халғ күтлөләринә чох јакын олмуш вә јакындыр, онларын зөвгүнә вә естетик тәләбләрини уғрундур. Буна көрә дө онун ше'рләри һәлә зәманәндә дилләр әзбәри олмуш, ики јүз илди ки, бизим тарамызын, каманчамызын симвләриндә сәләнир, тоғларымызла вә халғ бајрамларында охунур. Өмүрүн бөјүк бир һиссанни хан сарайында јашамыш бу шаирин зөвгәт зәһмәткеш халғ күтлөләринә, кечмишин шығысыз вә рүтүбәтли дахмаларында јашајанларла бу гәдәр јакын олмасы чох марағлы һадисәдир.

Вагфин әсәрләриндә руһан халға бу чүр јакынлығын тәсадүфи олмадығыны, бөјүк шаирин гәлбән јохсул халғ күтлөләринин дәрәд вә еһтијачларыны јакшы дүјүгүну, онларын һәһәна јандығыны кестәрән биләваситә ичтиман проблематикалы әсәрләр дө јох дејил.

Бајрам олду, һеч билмирән илјәјим,
Бизим ево долу чувал дө јохдур.
Дүкјилә јағ һамы чоһдан түкәмиш,
Әт һеч әлә дүшмәз, мотал дө јохдур.

Мәкәр бу, бајрамы еһтијач ичиндә гаршылајан, чувалы бошалмыш, гишдан јазә јары ач, јары тох чыхан касыб, јохсул бир кәндчинин вә ја шөһәр зәһмәткешинин шикајәти дејил? Мәкәр, бу сәтирләрин далында биз, амансыз вә инсафсыз варлылардан, һәтта јери-көјү јараланын өзүндән шикајәт ешитмирик?

Аллаһа биминшиң нашукур бөндә,
Бир сөз десәм дөхи тоғналар көндә,
Халг багыбдыр ноғда, шөкәрә тоғда,
Бизим евдә ахта зогат да Јохдур...

Вагиф, һәятин белә зиддијәтти вә ағыр бир лөвһәсини дә гәләмә аларкан бәдбинләшмир, өзүнәмәхүс хәфиф бир јуморла јохсудун дәр-дини јүнкүлләшдирмәјә чалышыр вә күлүмсәјир:

Бизим бу дунјада на малымыз вар,
Нә дә евдә сәһибчәмәлимиз вар,
Вагиф, әјүһнә ки, камәлимиз вар,
Аллаһа шүкр ки, камал да Јохдур...

Вагифин шәр'ләри ичиндә халг һәятинин епик лөвһәләрини әкс етмәк мейләрини билдирән әсәрләр дә тәсадүф едирик. Бу чөһәтдән гардаш күрчү халгына бөјүк вә саф мәнәббәти әкс едән күрчү кәзәл-ләрини вәсф едән шәр'ләри вә «Молла Вәли Видадијә» һәср етдији шәр' мөвзу даирәсинин кенишлији, ичтимаи мәзмунунун дәринлији чөһәтдән чох марағлыдыр. «Молла Вәли Видадијә» шәр'индә Вагиф феодал гу-рулушуна, әхлаг вә адәтләринә мәнхәрә, истезһа едир, ханын мәчлис-синдә даш кими гурујуб галан бичарәләр хәфифчә күлүр, ејин заман-да һалларына јаныр, чүнки хан мәчлисиндә тәрпәнмәк, данышмақ, өз варлыгыны билдирмәк хаталыдыр, ханын гәзәбинә сәбәб ола биләр:

Ханын мәнәббәти көндүндә јатыр,
Бит јејиб әтнин, олсан да готур,
Тәрпәнә јериндә, әлбәт, бәрк отур,
Вај һалына бир һөрәкәт ејдәрсән!

Һәтта хан гуллуғунда, хан мәчлисиндә олан бичарәләр әһл-әјәли-ны да унутмалыдырлар:

Евини, малыны јадына салма,
Хан јан версә дә бојнуна алма,
Өзәрин, османын гејднә гәлмә,
Сөзләрини би дәјанәт ејдәрсән!

Бу шәр'дә, феодал һәятинин әталәти, керилији, пинтилији дә тәнд-тид олунур. Вагиф бурада ки гадын сүрәтнин би-биринә гаршы гојур. Булардан бири «өркән чаты тохујан»дыр, о бири «үстүндән, башын-дан әнбар гохујан»дыр. Лакин шаир о чүр «өркән чаты тохујан»лары нәзәрлә тутур ки, онлар пинтидилр, бәдхасијјәтдилр, тәминзи чыркдән ајы-ра билмир, кобуддур, еви әли илә сүпүрүр, күлү әли илә јығыр, палчы-ғы ајағыжда әзир, јастығы-јорғаны тозлу-торпағлыдыр:

Бит өлдүрәр, келәр хамыр јоғулар,
Өбәчилик ејләр, ушат доғулар,
Сөз хәбәр алаңда чыр-чыр чығылар,
Гулағларын батар, һејбат ејләрсән!

Бөјүк илһамла һәятин ширинлијини, көзәлләри вә көзәллији тәр-рәннүм етмиш, инсанларда аловлу һәјат ешги ојатмыш Вагифин тәлеји чох ағыр олду. Һәјат ону чох чәтин, фәчиәли бир имтаһана чәкди. Та-лејин һөкүм илә амансыз мүстәбид Аға Мәһмәд шаһ Гаҗарын әлин-дән саламат гуртаран шаир хырда, ләкин даһа амансыз бир мүстәбид-дән әлиһә кечди. Феодал чөкүшмәләри вә әлавәти ичиндә һиләкәрлијә әјранмиш, үрәји лаша дөнмүш бу мүстәбид әввәлчә бөјүк шаири, мұ-тәрәғги дөвләт халифини өз хырда сијасәти үчүн ојунчага чевирмәк-истәди. Бу мүмкүн олмалығда ону көңүр вә күнаһсыз оғлу илә бирлик-лә Чыдыр дүзүндә гәтлә јеттиди. Өмүрүнүн бу сөн күләренилә Вагиф дөврунә—заманәсинә, о заманки бүтүн мүстәбидләрә гаршы бир итти-

һам, бир мәнәви өлүм һөкүми кими сәсләнән мәшһур мүхәммәсини јаз-ды:

Мән чаһан мүлкүндә мүтләг, доғру һаләт көрмәдим,
Гәр нә көрдүм, әјри көрдүм, өзкә бабәт көрмәдим.
Ашиналар ихтилатында садағәт көрмәдим,
Биөтү-играру-иману дәјанәт көрмәдим.
Бифаөдан лачәрәм төһсил-һачәт көрмәдим.
Адиһу-чаһил, муридү-муридү, шакирдү-шир,
Нәфис-әһмәрә әлиндә сарбәсәр олмуш әсир,
Бағги батил ејләмишләр, ишләнир чүрүн-кәбир,
Шејхләр шәјхдә, абдиләр әбусән гәһгәһир,
Һич кәсәдә һәггә лајин бир ибадәт көрмәдим.
Мүхтәсәр ким, бөлә дунјадан көрәк етмәк һәзәр,
Ондан өтүр ким, дејилдир өз јериндә хејру-шәр,
Адиләр хак мәзәлләттә, даниләр мө'тәбәр,
Саһиб-әрдә көрәм Јохдур, көрәм өһлиндә зәр,
Ишләнән ишләрдә өһкамә лајағәт көрмәдим.

Јашалығы дөврдә зүлмү, әдәләтсизлији, сатгынлығы лә'нәтләнди-рән, феодал керилијини, чәһаләтнин, кобудлуғуну тәғйид едән Вагиф өз көзәл, дузлу вә зәриф гошмалары илә дахмалара, әли-ајағы габар-лыларын үрәјинә јол тапмышды. Онларын зөвгүнү, мәнәви тәғәлләрин-ни галдырды. Онун јаралычылығынын мәһијјәти, әсас мүндәрчиси, руһлары, зөвгләри, әхлаглары јашылашдырмағ, мәнәви гилә верә-верә тәрбијә етмәк иди.

Вагиф реализминин формалашмасында вә халгилијиндә Азәрбај-чан халг јаралычылығынын, Азәрбајчан фолклорунун бөјүк тәсири олуб. Вагиф Азәрбајчанын гәрб һиссәсиндә Газах маһалында доғулуб, тәрбијә вә тәһсилни орада алыб. Азәрбајчанын бу һиссәләриндә фолк-лор вә ашығ поэзијасы чох инкишаф етмишдир. Саз чалыб сөз демәк мәнәрати бураларда гәдим тарих әрхә мәликдир. Ушағ көзүңү ачандан саз-сөз мәчлисләринә дүшүр, ата-анасындан, ел-обадан ширин нағыл-лар, тутарлы халг мәсәлләри, кәсәрли идиомларла долу ојағ ифадә-ләр ешидир. Кечәләри ашығ дастанларыны динләјә-динләјә јухујә ке-дир. Вагифин дилиндәки, тәфәккүрүндәки тәбиалик, халглик, ширин-лик вә ифадәлилик һеч шүбһәсиз ки, бу мәнбәләр борчлудур. Сонра-лар Вагиф көзәл ханәндәләр, чалғычылар, шаирләр јурду, көзәлләр мәскәни Гарабағда, Гарабағ халыгынын мәркәз Шуша шәһәриндә јашамышдыр. Онун шәр'риндәки инчә мусиги, зәриф көзәллик, дәрүн һикмәтли ифадәләр бөјүк бир дәрәдәдә бу мәһитдән ширәләнмишдир.

3

Вагиф шәр'ләринин үчүнчү көзәл хүсусијјәти, новаторлуғу, Азәр-бајчан әдәбијјәтнә кәстәрдији бөјүк хидмәт онларын садә, тәмин, ифадәли бәдни дилдә јазылмасыдыр. Вагиф Азәрбајчан халг дилинин дахили имканларындан өзүнә гәдәрки бүтүн шаирләрдән даһа кениш бир вус'әтлә истифалә етди. О, садә, әди данышығ дилиндә елә ифадә-ләр, тәркибләр, образлар силәсләс, тәшбәһләр вә идиомлар јаратды ки, онлар мәнәна долғунлуғу вә көзәллији илә адамы һејран бурады. Гејд етдијимиз кими, Вагиф шәр'ринин бәдни дил илә өз көзәллији, садә-лији вә мәнәналығы илә халг мәнбәләринә борчлудур. Вагиф халгын ичиндән чыхмышды. Савадсыз әһмәткеш күтләләрин күнәдәли һәј-дә ишләтдији дил она доғма иди, онун аһа дилә иди. Ушағлыгдан баш-лајарағ бу дилин бүтүн инчәликләринә ашына олмушду. Тәбиәтин вә инсан јашаышынын көзәлликләрини, мәнәнасыны, ачы вә ширинини бу дил вәситәсизләр дәрк етмишди. Халг әдәбијјәти—Вагиф бәдни дилинин јаранмасында бөјүк рол ојнамыш инкичи мүнүм мәнбәдир. Шүбһә

јохдур ки, Аббас Туфарганлы кими ашыгларын эсэрлери, «Короғлу» вэ башга Азербайжан халг дастанлары Вагифин жарядчылыгында дэрин из бурхмышдыр. Вагиф Азербайжан дилини милли бэдиин тэфэкурдун нормасына чевирмэк јолунда узун эсрлар боју давам едан просесин тамамлады. Бу просес исе чохдан башламышды. Азербайжан дили «Дэда Горгуд» дастанларында, Несиминин, Фузулдин, Хэганинин ше'рлеринде ишленэ-ишленэ јолуну кенишлендирмишди. Бу дил о заманлар дэвэлт ишлеринде, тэвсип, елм вэ элэбијјат аэминде тэ'сири чох күчлү олан, һаким мөвгэ тустан эрөб вэ фарс диллерини јаваш-јаваш сыхшындыраг халгын сијаси, итгисади, ичтимаи һэјатынын бүтүн саһалеринде үстүн олмага мејл едирди. Элбаттэ, бу агыр мубари-зэлэрлэ бағды чэтин просес иди, эзэблы енишлэр, јохушлары олмушду, мүхтэшлик мугавимэтлэрэ раст кэлмишди. Лакин һеч заман ғырымамышды, арамсыз оларг давам етмишди вэ чох табиидр ки, мэхз Вагиф жарядчылыгында бу просес тамамланды. Јалныз она көрэ јох ки, Вагиф бөјүк исте'дад иди, ғырымлаз теллэрлэ халг мөнбэлэринде бағды иди, чанлы халг дилинин вэ халг элэбијјатынын чешмолэринден су ичмишди, бир дэ она көрэ ки, заманенин өзүнде бунун үчүн егтијач јаранмышды, просесин тамамланмасына лазым олан амиллэр вэрдди.

Инди биз Вагиф жарядчылыгы илэ бағды оларг орталыга чыхан вачиб бир мөсэлэјэ јакынлашыр: нечэ олмул ки, мэркэзи дэвэлтин парчаланды, һекдэ дэрбэјлик мубаризэлэринин ғызышдыгы, итгисади һэјатын керилдэји бир заманда Вагиф поезијасы кими бөјүк, мутэрэгги бир поезија јараныр? Он сэккинччи эсэрин тарихимиздэ нечэ мурэкаб, гармагаарышы вэ фачилэрлэ долу бир эср олдуғуну јалныз тарихчилэр дејил, бир сыра элэби эсэрлэр дэ хэбэр верир. Вагифин досту, гоһуму вэ мусасири олан Видалдин «Мубисбатнамэ»сиз бу чэһэтэдн чох гижмэтлидир. Видалди ханлыглар арасындакы дилишмэлэрин, дэрбэјлик мубаризэлэринин, бир сөздэ о заманкы агыр һэјатын бирчэ мэнэзэрсини, Шэки ханы, шаир Мөһәммэд Нусеји Муштаган өлдүрүлмэсини тэсвир едир. Лакин бу тэсвирдэ бүтүн Азербайжанын о заманкы фачиасын һисс олунур. Шаир бу фачилэр «Дэрни-бидер-ман, дағи-бинаһајэт» адландыраг, «су јеринэ тан ахды»ғыны хэбэр вериб јазыр:

Елади һэр бир гошун кэлдикчэ бир дурлу саваш,
Һэр тэрөфдөн гојдулар чан алмага мејдана баш.
Кечди мүддэт, дүшдү халга ејлэ бир гэнги-моаш,
Олмајыб бир ејлэ зилтэт мүтлөгэ алэмдэ фаш,
Көлмөјиб ејлэ мүсбиет Рума, ја Иранэ бах!

Белэ бир дэврдэ инсанын бөјүк һэјат ешгини, үрэјинин лирик дугуларыны, вэтэндашлыг епиграстарыны, јүксэк мөнэбэттини реалист бојаларла өкс етдирэн никбин, оптимист Вагиф поезијасынын јаранмасы—халгын күчлү вэтэнпэрвэрлик дугулары илэ, бүтүн Азербайжанын бирлашдырмэк арзулары вэ мејллэри илэ бағдылан. О заман бу һисслэр күчлү олмага билмэзди—Вэтэн јүз јерэ парчаланышды. Һэр голу ворлу бир дэрэдэ өзүнү һаким е'лан етмишди, өлкенин эрази бирлији позулмушду. Эјалэтлэр арасында итгисади элагэлэр чэтилизимијиди, кет-кэл азалмышды. Башыпозуг, гејретсыз вэ шуурсыз адамлар фасилэсиз оларг кендлэрэ басгынар едир, чамаатын ман-һејванисы, ев-ешинини чапыб талајырды. (Бу чур һэрэкетлэрэ гаршы Мирзэ Фэтэли Ахундов өз эсэрлеринде дэна-дэна нифрэтини билдирмишди!) Бу шарайтин чэмийјотин эхлагына нечэ пис тэ'сир етдијини асанлыгла тэсэввүрэ кэтирмэк олар. Элбаттэ, халг күтэлэринин, бүтүн намуслу вэ дүшүнчэли вэтэндашларын јекана арзусу бу иди ки, бу агыр вэ-зижјэтэ сон гојулсун. Вэтэнин, халгын көлөчэји анчаг онун бирлијиндэ

иди вэ дағыныг Азербайжан торпагларыны бирлэшдырмэк, ванид, мэркэзи милли дэвэлт јаратмэк арзусу о заман кениш јайылмага билмэзди. Вагифин вэзир олдуғу Гарабэг ханлыгы да буна мејл едирди. Чүнки Вагиф ачыг фикирли, мүдрик, узакгөзн бир дэвэлт хадими вэ бөјүк шаир оларг феодал ајрылыглары вэ дилишмэлэринин халг үчүн нечэ бир тэһлүкэ олдуғуну дэриндэн анлајырды. Элбаттэ, о, Азербайжанын јенилен Иран истибдалына табе олмасыны да истејэ билмэзди. Аға Мөһәммэд шаһ Гагара гаршы мубаризэси буну ачыг кэстэрир. Гоншу күрчү дэвэлти вэ Русија дэвэлти илэ сых элага јаратмэк тэшэббуслара дэ бу фикирдэн доғрулу вэ онун зэмәнэсини јакшы анладығына, узакгөрөнлијинэ дэлалет едир. Шүбһэ јохдур ки, сијаси-ичтимаи фаалијјотини мөјүзгн дэврлериндэ Вагиф Гарабэг ханлыгынын нимасында бүтүн Азербайжанын бирлэшдырмэк мүмкүн олдуғуна инанмышдыр вэ бу инам, бу бөјүк идеал онла руһ јүксэклији јаратмага билмэзди, ону вэчлэ кэтирмишди иди. Аға Мөһәммэд шаһ Гагарын, Иран истибдалынын мүвэффэгизисивлији јогин ки, Вагифдэ кениш ичтимаи умидлэр ојадырды. О, истибдалын сарсылдығыны көрү вэ дүшүнүрдү ки, чэмийјотин һэјатында халга раһат нефэс алмаг, чалышмаг имканы верон даһа эдалетли вэ мө'тэдил дэвэлт јараначагдыр. О заманкы Азербайжан үчүн белэ бир дэвэлт су вэ һава годэр лазым иди!

Биз елэ кэлир ки, бу бөјүк мутэрэгги фикирлэр дэвэлт хадими вэ шаир Вагифин бүтүн фаалијјэтинэ истигамет вермиш вэ ону илһама кэтирмишди. Поезијасынын ишыгы, көзэл эстетик хүүсусијјэтлэри бөјүк бир дэрэчэдэ бунула изаһ олунмалыдыр. Ше'рин дилини бу дэрэчэдэ халга јакынлашдырмасынын, бу саһэдэ ингилаб јаратмасынын да ичтимаи сөббөлэриндэн эн ээсылсыз будур!

Вагифин бэдиин диллэ јаратдығын ингилаб, бэдиин тэфэккүрү һэјата јакынлашдырмасы поезијанын јени јүксэлинин сөбэб олду. Умумијјэтлэ о, Азербайжан халг дили васитэсиз олду мүддэт бөһран кеңирмиш лирик ше'ри Хатани, Мэсэсти, Низами, Фузүли ше'ринин јүксэклијинэ галдырды, эдэбијјат олимпиндэ Азербайжан халг дилинэ шэрәфли мөвгэ газандырды. Гижмэтли вэ марағлы чэһэт будур ки, Вагифин жаратдығы ше'р дили, Вагиф үслубу азад фикирлэрин, дүңјэви һисслэрин, демократик көрүшлэрин ифадэчиси олду. Мүртчөелэр, фанатиклэр гаракурунлар бу сэнэтэдн, бу дилдэн һамишэ горхумш, ону боғмага чэһэт етмишлэр. Онлар гализ, аплашылмаз јабанчы ифадэлэрлэ, думанлы символларла, гаранлыг фикирлэрлэ долу ше'рлэри бу дилэ, бу үслубу гаршы гојмага чалымышлар. Лакин Азербайжан эдэбијјаты өз сонракы инкишадинда эн јакшы эсэрлэрини Вагиф эн'энэлэрини давам вэ инкишад етдирэрэк јаратмышдыр. Бу јолда кечэн эсрдэ Закир кимин ичтимаи сатира устасы јетишимшидр. Вагифин реализмин, ифадэли халг дили илэ јазылмыш ше'рлэри XIX эср Азербайжан тэнгиди реализминин вэ ашыг Әлэскэр поезијасынын јаранмасына көмөк етди. Сабирин дэрин ичтимаи мээмунду сатирасынын халгиллијина мүсбэт тэ'сир кэстэрдн.

Вагиф ше'ринин, Вагиф лирикасынын көзэл эн'энэлэри бу күндэ јашајыр. Азербайжан совет ше'ринин инкишадинда онизм гиталандығымыз тэ'сирли гайнаглардан олмушдур. Азербайжан совет шаирляринин вэ хүүсээн онун көркөклии һумажэндеси Самэд Вургузун дилинин, поетик үслубунун формалашмасында Вагиф ше'ри аз рол ојнамамышдыр. Биз бир сыра Чәнуби Азербайжан шаирляринин дэ ше'рлериндэ Вагиф лирикасынын мүсбэт тэ'сирлэрини көрүрүк. Бизим эвиз достумуз вэ һәмвэтэннимиз Шәһријарын эсил ше'р инчиси олан «Һејдэр бабаја са-

лам» поемасы өз тәбиинлији, образлар силсиләси вә ахычылыгы илә би-
зә Вагиф поезиясыны хатырлатмырмы?

Бизим зәманәмиз башга зәманәдир, һеч бир чәһәтдән Вагифин зә-
манәсинә охшамыр. Инди әдәбијјат вә сәнәт дә дәјишмиш, шаирләр ин
гаршысында тамамилә башга вәзифәләр дурур. Инди Зејналабдин Ма-
рағажинин сөзләри илә десәк, күл, сүнбүл, какил заманы кечмишдир.
Инди жарын зүлфүнү вәсф етмәкдәнсә, Мазандаран мешәләриндән јаз-
маг кәрәкдир ки, онларын милләтә хејри вар. Бир сөзлә, инди ше'р, сә-
нәт ачыгдан-ачыға ичтимаи иделләра хидмәт едир вә етмәлидир. Ва-
гиф ше'ринин бөјүк бир кејфијјәти вар ки, о бизим үчүн әбәди өрнәк
олага галыр, бу да онун бәдиилијидир, јүксәк бәди кејфијјәтидир.
Бунсуз сәнәт әсәри јохдур. Белински јүз ил бундан габаг јазмышдыр:
«Һеч шүбһәсиз ки, сәнәт һәр шејдән әввәл сәнәт олмалы, сонра исә чә-
мијјәтин мүйәјјән дөврдәки мә'нәви һәјәтынын мејлләрини ифадә етмә-
лидир. Ше'р нә гәдәр көзәл фикирләрлә долу олур-олсун, мүасир мәсә-
ләләри нә гәдәр күчлү әкс едир-етсин, онда ше'ријјәт јохса, демәли һеч
бир көзәл фикир вә һеч бир мәсәлә дә јохдур. Онда анчаг бирчә шеј
вар—пис јеринә јетирилмиш јахшы нијјәт!».

Вагиф ше'рләриндә мүгәддәс һиссләр, мүтәрәгги фикирләр, инса-
нын көзәллик дугулары, севкиси вә хош арзулары јүксәк бәдиин форма-
да мејдана чыхдыгы үчүн бу ше'рләр инди дә јашајыр вә өз тәрәвәти-
ни, көзәллијини, бәдиин тә'сир гүввәсини итирмәмишдир. Онлар һәмишә
јашајачаг вә һәмишә дә шаирләр үчүн бөјүк сәнәт нүмунәси олачаг-
лар!..

